Boekbesprekingen

Bas Heijne, *Wereldverbeteraars: Gandhi, King, Mandela - hun erfenis,* Amsterdam: Prometheus, 2017, ISBN: 9789044634648, 96 pag., €15,99.

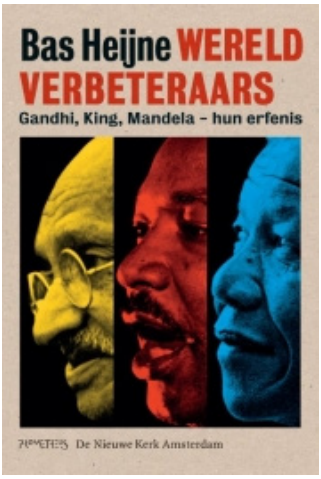

Gandhi, King, Mandela. Enerzijds zijn deze drie figuren wereldberoemd en behoeven ze geen verdere toelichting. Anderzijds kunnen we ons afvragen wat we nou echt van hen afweten. In de hedendaagse populaire cultuur zijn deze iconen voor het gros van de mensen gereduceerd tot semi-inspirerende quotes, inzetbaar voor iedere gelegenheid. De vele malen van discriminatie beschuldigde Trump twitterde op Martin Luther King Day bijvoorbeeld: 'Vier Martin Luther King Day en alle geweldige dingen waar hij voor stond' (blz. 67) en in 1997 werden Gandhi en King in één lijn geplaatst met Steve Jobs in een reclame voor Apple (blz. 70). Is dit hun lot, de enige manier waarop zij nog relevant zijn voor onze huidige tijd? Als boegbeelden van nietszeggende, vage concepten, toegeëigend door wie dat maar uitkomt?

Dit is wat Bas Heijne zich afvraagt in *Wereldverbeteraars*, dat hij schreef naar aanleiding van de tentoonstelling *We Have a Dream* in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. In het korte essay stelt Heijne zichzelf niet ten doel om lezers te informeren over het leven en werk van Gandhi, King en Mandela – daar zijn immers al, zo merkt hij terecht op, bibliotheken over volgeschreven – maar vraagt hij zich af wat hun boodschap ons tegenwoordig nog te zeggen heeft. Hij wil voorbijgaan aan hun huidige reputatie als onfeilbare heiligen, of juist als zwakke pacifisten, en kijken wat de boodschap van deze drie 'wereldverbeteraars' echt inhield en hoe die past in de eenentwintigste eeuw.

De eerste hoofdstukken zijn gewijd aan de gemeenschappelijke kenmerken van de hoofdpersonen. Iemand die een boek schrijft over drie figuren met uiteenlopende achtergronden en uit verschillende decennia, heeft natuurlijk wel iets uit te leggen. Heijne vat deze kenmerken samen in drie pijlers: een groot intellect, een gebrek aan ego en Gandhi zelf, op wie zowel Mandela en King een groot deel van hun gedachtegoed baseerden. Hierbij blijft Heijne niet hangen in het beschrijven van de grandeur van de mannen; hij schroomt niet om ook de negatieve kanten te belichten. Er is maar weinig ruimte in het essay van nog geen honderd pagina's – dus hij beschrijft ongetwijfeld een heleboel niet – maar Heijne laat zien dat de personen veel complexer waren dan ze tegenwoordig worden voorgesteld. Volgens hem waren het niet drie helden die boven het menselijke zijn uitgestegen, maar juist drie mensen die meer dan alles hun eigen gebreken en onvermogen inzagen.

In het resterende deel volgt een betoog waar een duidelijke rode draad lijkt te ontbreken, maar dat is geen ramp vanwege de bescheiden omvang van het werk. Hierin focust Heijne op de erfenis van de drie denkers: hoe hun ideeën gebruikt, misbruikt, omgevormd, bejubeld en bekritiseerd zijn. Hierin schetst hij ook een beeld van de huidige samenleving – onmisbaar om te kunnen concluderen of het gedachtegoed van Gandhi, Mandela en King vandaag de dag nog relevant is. Dat zal bij menig historici enige kritiek oproepen. Heijne karakteriseert de huidige samenleving als individualistisch, gericht op verschillen, de eigen identiteit, het uitsluiten van andere groepen, etc. Hij zet hiermee de moderne tijd af tegen de tijd waarin de drie hoofdpersonen leefden, door zich af te vragen of hun gedachtegoed nog relevant is *ondanks* het feit dat we in zo'n andere tijd leven. Heijne gaat er ontegenzeggelijk vanuit dat de tijd veranderd is. Dat komt mij enigszins merkwaardig voor, want het lijkt alsof hij daarmee zegt dat in de tijd van de hoofdpersonen, de hele wereld vol was van eensgezindheid. Ontstond het gedachtegoed van de drie mannen, het feit dat zij in actie moesten komen, niet *juist* omdat de wereld toen zo gebaseerd was op exclusie en asymmetrische machtsverhoudingen?

Het lijkt in eerste instantie al een eigenaardige vraag om te stellen: wat hebben zij ons 'nog' te vertellen? We vragen ons toch ook niet af of Plato nog relevant is? Of Foucault? Of Nietzsche? Als historici weten we dat vrijwel al het gedachtegoed relevant is, omdat ze altijd gevormd worden naar de behoefte van de hedendaagse maatschappij. Een idee is niet zozeer gebonden aan een tijd dan wel aan de verschillende groepen die ze als relevant achten. Dat de vraag wordt gesteld of iets van enkele decennia geleden ons nog iets te zeggen heeft, is enigszins verontrustend voor historici die zich beroepen op de overtuiging dat de hele menselijke (geschreven) geschiedenis nog relevant is voor ons.

Gelukkig concludeert Heijne dan ook wel dat hun ideeën nog relevant zijn – ondanks dat we in zo'n andere tijd leven. Maar ik zou het misschien wel om willen draaien: de ideeën zijn nog relevant, juist omdat er bar weinig is veranderd. Bepaalde zaken, zoals ongelijkheid, onbegrip en machtsmisbruik, zijn geen enkel decennium, eeuw, of tijdperk vreemd. Het zijn zulke menselijke zaken die er altijd zijn geweest en er waarschijnlijk (al mogen we natuurlijk het tegenovergestelde hopen) altijd zullen zijn. Een bepaalde universaliteit die het werk van de drie mannen kenmerkt en die Heijne in zijn korte essay duidelijk naar voren brengt, maakt het overtuigend dat hun ideeën absoluut nog relevant zijn. Dat maakt dit essay dan ook zeker het lezen waard.

Fardau Mulder

Janine Jager, *Hoe komen wij heelhuids uit deze hel: Nederlanders in revolutionair Rusland.* Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact, ISBN: 9789045034362248 pag., €18,99.

'Allen dachten: dit is het hoogtepunt van de ellende, de grens van ons uithoudingsvermogen; erger kan het niet… Het werd steeds erger: wat wij een jaar geleden hongersnood noemden, was overdaad vergelijken met wat ons in de eerste maanden van 1920 tegengrijnsde', schreef de Nederlandse Johan Wertheim in 1921 tijdens de chaos die volgde op de

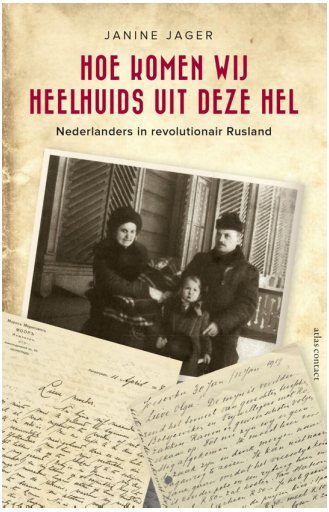

Russische Revolutie.[1] Toen in 1917 de Russische Revolutie uitbrak, woonden er veel Nederlanders in Rusland. Nederland en Rusland knoopten al in de zeventiende eeuw betrekkingen met elkaar aan. De komst van Peter de Grote naar Nederland in de zeventiende eeuw en het huwelijk van koning Willem II met Anna-Paulowna van Rusland in de negentiende eeuw versterkten deze historische band. Begin twintigste eeuw had het Russische keizerrijk veel economische potentie. Om die reden kochten veel buitenlandse investeerders aandelen in het Russische spoorwegnetwerk of kwamen zelf naar Rusland om handel te drijven met de Russen. Onder deze buitenlandse investeerders en ondernemers bevond zich een grote groep Nederlanders. Een groot deel van deze expats waren werkzaam voor Nederlandse of buitenlandse bedrijven. Met de Russische Revolutie kwam een einde aan het goede bestaan van de vele Nederlandse expats in Rusland, die een flink bestaan hadden opgebouwd inhun nieuwe thuisland. Waar met de Februarirevolutie en het vertrek van de tsaar nog gemengde gevoelens bestonden onder de Nederlanders, waren ze tijdens de Oktoberrevolutie minder positief in hun opvatting over de nieuwe machthebbers. De machtsovername door de bolsjewieken werd dan ook met lede ogen aangezien door de Nederlandse gemeenschap.

Met het uitbrengen van haar boek in 2017 heeft historica en Ruslandkundige Janine Jager een goed moment uitgekozen. Jager, die eerder al boeken schreef over de geschiedenis, cultuur en politiek van Rusland, neemt de lezer aan de hand van verschillende egodocumenten honderd jaar terug in de tijd naar het leven van de Nederlandse expats in Rusland tijdens de Russische Revolutie.[2] In 2017 – honderd jaar na dato - werden er meerdere boeken uitgebracht over de Russische Revolutie. Geïnteresseerden in de Amerikaanse, Britse en Franse gemeenschap, konden al terecht in *Caught in the Revolution* van de Britse historica Helen Rappaport, maar nog niet eerder werd het leven van Nederlandse expats tijdens deze historische omwenteling zó uitvoerig beschreven.[3]

Aan de hand van een vijftal hoofdstukken geeft Jager de lezer een vergelijkend perspectief tussen stad en platteland tijdens de revolutie door in elk hoofdstuk de focus te leggen op Nederlandse expats in verschillende hoeken van het immense Russische Rijk. Na een korte inleiding waarin zij aangeeft welke bronnen ze gebruikt heeft, vangt het eerste hoofdstuk aan met de Nederlandse gemeenschap in St. Petersburg. In de Russische hoofdstad hadden de Nederlandse expats een eigen kerk, eigen vertegenwoordiging en de 'Hollandsche club', waar zij wekelijks samen kwamen om het nieuws te bespreken en Nederlandse feesten zoals Sinterklaas te vieren. In het hoofdstuk schrijft Jager over de politieke situatie waar Rusland in verkeerde. Na de Russisch-Japanse oorlog in 1904-1905, die dramatisch verliep voor de Russen, kregen de meeste Nederlanders lucht van

de revolutionaire wind die er waaide onder de Russische bevolking. De Nederlanders waren verdeeld over de revolutie. Een deel van hen stond achter het autocratische bewind van de tsaar, daar de politiek-economische omstandigheden geschikt waren voor de handel die zij dreven. Een ander deel hield er een meer liberaal gedachtegoed op na, en stonden achter geëiste hervormingen. Desondanks achtten de Nederlanders de tijd nog niet rijp voor de vrijheden die de Russische bevolking eisten, zo schreef de Nederlandse lerares Leonore Perk van Lith in 1905: '[De Russen] zijn grote kinderen die o! zoveel moeten leren voor ze gebruik kunnen maken van de vrijheden waarom ze nu vragen.'[4]

Hoofdstuk twee en drie gaan veelal over de situatie van de Nederlandse expats tijdens de Oktoberrevolutie. Veel Nederlanders verlieten Rusland tijdens de revolutie en vluchtten naar Finland. Het deel dat overbleef wordt beschreven in hoofdstuk drie, waarvan de titel 'In de val' veelzeggend is. Met de hulp van de bekwame gezant Willem Jacob Oudendijk lukte het de Nederlanders vooralsnog om zich te weren tegen de confisquerende bolsjewieken.[5] Toen de situatie verslechterde hielp hij samen met andere diplomaten verspreid over het Russische rijk de Nederlanders te emigreren.

In hoofdstuk vier ligt de focus op de Nederlandse gemeenschap in het dorpje Stoupky. In dit stadje op de Oekraïense steppe was een Nederlandse zoutmijn te vinden. Tot groot ongenoegen van de Nederlandse directeuren van de mijn werd het bedrijf onder toezicht geplaatst van een zelfverkozen raad van arbeiders. Dat de Nederlanders hoop hielden op een overwinning van het Witte leger mag blijken; de meeste Nederlanders bleven vooralsnog in Stoupky en wachtten op het herstel van de status-quo van voor de Revolutie. Jager weet de angst en verwarring die er bestond onder de bevolking goed tot uiting te brengen in haar boek: 'De mijn is voortdurend het toneel van gevechten tussen bolsjewieken en vrijwilligers met kozakken *[lees: het Witte leger]*', schreef directeur Van den Muyzenberg, '*ik geloof dat ik beter gedaan had indien ik voor de burgeroorlog naar Nederland was gekomen.*'[6] In hoofdstuk vijf ligt de nadruk op de terugtocht naar Nederland. Onder barre omstandigheden en in treincoupés waarin de Nederlanders als vee werden getransporteerd, poogden de Nederlanders Rusland te verlaten. Meerdere personen werden ziek en stierven tijdens de terugtocht naar het vaderland. In een korte epiloog schetst Jager de moeilijke terugkeer van de Nederlandse expats naar hun vaderlandse maatschappij.

Hoe komen wij heelhuids uit deze hel is een aanrader voor eenieder die geïnteresseerd is in het leven van Nederlandse lotgevallen tijdens de historische omwenteling van 1917. Het boek leest prettig, af en toe zelfs als een roman. Met haar boek tracht Jager de wanhoop van de Nederlanders voelbaar te maken aan de lezer. En dat lukt. Door de vele egodocumenten die gebruikt zijn, maakt Jager de lezer tot een medereiziger van de Nederlanders tijdens hun barre overlevings- en ontsnappingstocht tijdens de chaotische Russische Revolutie en de daaropvolgende burgeroorlog. Mede dankzij het unieke en niet eerder gebruikte materiaal uit familiearchieven kan het boek van Jager gezien worden als een waardevolle aanwinst in de Nederlandse historiografie over de Russische Revolutie en de periode die daarop volgde.

Ingwer Walsweer

Noten

1. Janine Jager, *Hoe komen wij heelhuids uit deze hel: Nederlanders in revolutionair Rusland.* (Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas Contact), 118-119.
2. Het oeuvre van Janine Jager is te vinden via de website: http://www.atlascontact.nl/auteur/janine-jager/.
3. Voor meer literatuur over dit onderwerp zie: Ab van Goudoever, "Nederlandse diplomaten rond Rusland en het bolsjewisme," in *Rusland in Nederlandse ogen: Een bundel opstellen*, eds. J. Driessen (Amsterdam: Van Oorschot, 1986); T.J.S. van Staalduine. "Het einde van de Nederlandse diplomatie in Rusland na de Oktoberrevolutie van 1917" in *Nederland en Rusland, Een paar apart?: 400 jaar Nederlands-Russische betrekkingen* (Groningen: Instituut voor Noord- en Oost-Europese studies, 2013); Angela Dekker, *Diplomaat van de Tsaar: De ballingen van de Russische Revolutie* (Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact, 2013) en Helen Rapport, Caught in the revolution. (London: Hutchinson, 2016).
4. Jager, *Hoe komen wij heelhuids uit deze hel,* 32.
5. De rol van diplomaat Oudendijk wordt uitvoerig beschreven in zijn memoires: W.J. Oudendijk, *Ways and By-Ways in Diplomacy* (London: Peter Davies, 1939) en het proefschrift van Ben Knapen, *De lange weg naar Moskou* (Amsterdam: Elsevier, 1985).
6. Jager, *Hoe komen wij heelhuids uit deze hel,* 157.